

L'ORIGINE DE LA CONTROVERSE PALAMITE LA PREMIERE LETTRE DE PALAMAS A AKINDYNOS*

PAR
LE PROF. JEAN MEYENDORFF

Τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Γρηγορίου, ὅτι Λατῖνοι, λέγοντες καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἔχουσι διαφυγεῖν τοὺς ἐγκαλοῦντας αὐτοῖς, ὅτι τοῦ ἐνὸς Πνεύματος δύο λέγουσιν ἀρχὰς καὶ ὅτι τοὺς θεολογικοὺς συλλογισμοὺς ἀποδεικτικούς μᾶλλον δεῖ καλεῖν ἢ διαλεκτικούς. Ἐγράφη δὲ πρὸς Ἀκίνδυνον, ἔτι τοῖς εὐσεβέσι καὶ φίλοις ἐναριθμούμενον.

1. Σὺ μὲν ἡμᾶς ἴσως χοῆν εἶναι λόγον ἀποδοῦναι δοκεῖς, ὅτι μὴ συχνότερον ἐπιστέλλομεν ἡμεῖς δὲ καὶ τοῦ διὰ πλείστου γράφειν ἀπολογήσασθαι δεῖν οἰόμεθα. Τίς δὲ ἡ ἀπολογία; Τὸ ἀναγκαῖον, ὅθεν ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος σχοίης ἄν, ὧ φιλότις, καὶ τῆς πρόφην ἀγραφίας τὸ αἷτιον καὶ
5 νῦν γὰρ ἄκων ἐπὶ τὸ γράφειν ἦλθον ὑπ' ἀνάγκης ἀπαιρητήτου ταῦτ' ἄρα καὶ αὐτὸς τῆς τε μακρογορίας καὶ τῆς ἀγροικίας τῶν δημάτων ἀνάσχου. Τί ποτ' οὖν ἔστι τὸ βιουσάμενον; Ἀκηκόαμεν ἐξενηγέχθαι βιβλίον κατὰ Λατίνων τῷ καλῷ τά τε ἄλλα καὶ περὶ τοὺς λόγους καὶ τούτων μάλιστα τὸ κορυφαῖον εἶδος Καλαβρῶ Βαρλαάμ καὶ δι' ἐφέσεως ἦν ἡμῖν ἐντυχεῖν τῷ
10 βιβλίῳ. Τῆτες τοίνυν κατὰ τὴν ἐόρτιο. Πεντηκοστήν ἦκει τις ἡμῖν τὸ ποθοῦμενον φέρων. Ἐδεξάμεθα τοίνυν ἄσμενοι, διήλθομέν τε καὶ ἀπεδεξάμεθα τὰς ἀντιρρήσεις ἐσταμάλιστα. Πάνυ δὲ ἦν μοι βουλομένῳ προσεντυγχάνειν καὶ τῷ τοῦ λόγου πατρὶ τούτου δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπωκισμένου σὺν σοί, διὰ σοῦ δεῖν ἔγγων ἔρθεσθαι τι τῶν ἀναγκαιοτάτων.

2. Ἐγκαλεῖ τοῖς προσδιειλεγμένοις τῶν Λατίνων, ὅτι δύο ἀρχὰς ποιοῦσι τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητος, τὸν Πατέρα δηλονότι καὶ τὸν Υἱόν, ἐξ ἀμφοτέρων δογματίζοντες αὐτό. Οἱ δ' οὐ φασιν, εἷς γὰρ Θεὸς καὶ ὡς ἐξ ἐνὸς ἡ πρόοδος¹, κακῶ τὸ κακὸν φεῦ ἰώμενοι, μᾶλλον δὲ καὶ χεῖρονοι, ὡς φανερόν ἐσται προΐοντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ μεταξὺ λέγων ἐπιφέρει ἴσως ἄν τις ὑπὲρ
20 ταύτης ἀπολογούμενος τῆς δόξης, τουτέστι τῶν δύο ἀρχὰς δοξαζόντων τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἶποι μηδὲν ἄτοπον εἶναι, εἴ τις δύο μὲν ἀρχὰς λέγει, τὸν Πατέρα δηλονότι καὶ τὸν Υἱόν, μὴ μέντοιγε ἀντιδιηρημένας, μηδὲ ἀντιθέ-

5 ὑπὸ ἀν. I || 6 τῆς om. A || 9 Καλαβρῶ: Καλῶ A ||

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 613 τοῦ ΚΕ' τόμου.

1. La théologie occidentale professe, comme on sait, la doctrine de la procession de l'Esprit du Père et du Fils «tanquam ab uno principio». A l'époque où écrit Palamas, cette formule a déjà été officiellement approuvée par le concile de Lyon. Mansi XXIV, 81 D; Denzinger, n. 460.

- 69ν τους ἀλλήλαις, ἀλλὰ τὴν ἑτέραν ὑπὸ τὴν ἑτέραν | ἢ ἐκ τῆς ἑτέρας. Προῦτον δὲ ἐπιβεβαίωσι, μηδαμῶθεν ἔχειν τὸ ἄτοπον τὴν δόξαν ταύτην, μάρτυρα παραγῶν τὸν ἐν Θεολογίᾳ, πολὺν Γρηγόριον, λέγοντα περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή¹. Καὶ αὐτὸς δ' οἴκοθεν ἀποδεικνύς τὸ τῆς δόξης ταύτης ἀσφα-
- 5 λές, προκατασκευάζει λέγων, σώζεται γὰρ οὕτω γε τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα². Καὶ ἐπ' ἐκεῖνο δὲ τοῦ λόγου γενόμενος, ἐφ' ὃ τῶν παραδεδομένων ἡμῖν περὶ Θεοῦ τὰ συντείνοντα τῇ διλιέξει καταλέγει, προϋποθέμενος ὡς μίαν φύσιν ἀνομολογοῦμεν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις, καὶ ὡς ἕτερα τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατικῶν, ἐπιφέρει λέγων καθ' ὑπόθεσιν καὶ τοῦτο ἀνομολογημένην,
- 10 ὡς οὐ δύο ἀρχαὶ οὕτως ὡς μὴ ἔχειν τὴν ὑπαρξίν τὴν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑτέρας, ὡς ἀσεβὲς ὄν οὕτω δύο λέγειν ἀρχάς ἐπὶ Θεοῦ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς αὐθις προστίθισιν, ἴσως οὕτω γε οὐδὲν κωλύει, ὡς φησὶν ὁ Θεολόγος, ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, καὶ δείκνυσιν οἰόμενος ἐκ τῶν τοιούτων λόγων καὶ δι' ἄλλων μεταξὺ διαλεγόμενος μὴ δυσσεβὲς εἶναι λέγειν ἀρχὴν καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἁγίου
- 15 Πνεύματος, ὡς καὶ αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς ὄντα, εἰ καὶ ἀρχή ἐστιν. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ ὁ Υἱὸς φανερωῶς ἀρχὴ παρὰ τῆς γραφῆς καλεῖται, δύο λέγειν εὐσεβὲς ἀρχάς· ἀλλ' οὐ ταύτην ἐνταυθοῖ προϋποτίθεται μὴδὲν συντελοῦσαν πρὸς τὴν προκειμένην σκέψιν. Καὶ τοῦτο σαφῶς μὲν, ὡς ἐγῶμαι, κἀνταῦθα δείκνυσιν, σαφέστερον δὲ ἐν τοῖς μικρὸν ἀνωτέρω
- 20 γεγραμμένοις, ἐν οἷς οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτὸν μόνον λέγει, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν, τὴν ἑτέραν ὑπὸ τὴν ἑτέραν λέγων, ὅπερ οὐκ ἂν εἴη ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς· ἢ αὐτὴ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖνη, ἄλλως τε, τὸ δημιουργικὸν ταύτης σημαινούσης, οὐ δύο μόνον ἂν εἴποι τις, εἰ καὶ μὴ καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλείους.
- 25 3. Τρισηπτόστατος γὰρ αὕτη ἡ ἀρχή, φύσει δὲ οὕσα καὶ κοινή ἐστι· κοινήν δὲ οὕσαν, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ Πνεῦμα ταύτην τὴν ἀρχὴν; Καὶ ὁ τῷ Ἰωβ δὲ προσδιαλεγόμενος ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης Ἑλισίους, Πνεῦμα λέγων Κυρίου τὸ ποιῆσάν με³, οὐ ποιητικὴν ἀρχὴν τὸ Πνεῦμα λέγει; Καὶ ὁ θεῖος ᾠδὴκὸς Δαβὶδ, λόγῳ μὲν Κυρίου τοὺς οὐρανοὺς στερεωθῆναι
- 30 ψάλλον Πνεύματι δὲ τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις⁴, οὐκ ἔσπερ τῷ Υἱῷ, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν προσμαρτυρεῖ; Εἰ οὖν διὰ τὸ γεγράφθαι, ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, δύο εἶπειν ἀρχάς οὐδὲν κωλύει, καὶ διὰ

6 δέ: 8' ΟΙ || 14 τοῦ ἁγ. Πν.: τοῦ Πνεύματος τοῦ παναγίου Α.

1. Or. XLV, 9—PG XXXVI, 633 C.

2. Citation d' une phrase de Barlaam que ce dernier a exclu de ses traités, mais qu' il reprend en proposant au Synode un projet d' union avec les Latins—ed. Gianelli. Studi e testi, 123, Città del Vaticano, 1946, p. 193.

3. Job XXXIII, 4.

4. Ps. XXXIII, 6.

τὸ γεγράφθαι καὶ τὸ Πνεῦμα ποιητὴν, δύο ποιητὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει ἢ
 διὰ τὸ, Λόγῳ Θεοῦ καὶ Πνεύματι τὴν κτίσιν στερεοῦσθαι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν
 70 συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει. | Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολό-
 γων εἰπέ τις οὔτε δύο, οὔτε τρεῖς· ὥσπερ γὰρ Θεὸν ἐκάστην τῶν προσκυ-
 5 νητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων φαμέν καὶ Θεὸν ἐκατέραν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρὰ
 τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποτε Θεούς, οὔτω καὶ ἀρχὴν ἕξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο
 ποτε ἀρχὰς· δευτέραν γὰρ ἀρχὴν, οὐδέπω καὶ τήμερον ὑπὸ ἰῶν εὐσεβῶν
 ἀκηκόαμεν, ὥσπερ οὐδὲ Θεὸν δεύτερον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν Θεὸς καὶ μοναρχία τὸ
 10 μηδὲ κατὰ ταῦτα μεριστόν ἡμῖν τὸ σεβόμενον· καὶ μὴν οὐδὲ κατὰ τὸ αὐτὸ
 μερίζεται τε καὶ συνάγεται· διαιρεῖται μὲν γὰρ ταῖς ὑποστατικαῖς ιδιότησι,
 τοῖς δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει, λοι-
 πὸν αὐταῖ εἰσι καθ' ἃς μερίζεται· ἐνωθῆναι τοίνυν αὐτῆς κατ' αὐτὰς ἀδύνα-
 15 τόν· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία'. Ὁ τοίνυν λέγων δύο ἀρχὰς ἐπὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱὸς
 ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ ἐστίν, εἰ μὲν κατὰ τὸ δημιουργικὸν φησί, πρὸς τῷ καὶ
 ἄλλως μὴ συμβαίνειν τῇ καθ' ἡμᾶς ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκβάλ-
 λει τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ταῦτό δ' εἰπεῖν καὶ τῆς θεότητος· τὸ γὰρ μὴ
 δημιουργικόν, οὐδὲ Θεός· εἰ δὲ κατὰ τὸ θεογόνον, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ σαφῶς τὸ Πνεῦμα παραδίδωσιν.

4. Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτο μὲν αὐτὸς ἐν τοῖς λόγοις εἰρηκῶς, σιωπῆσαι τε-
 λέως οὐ διέγων. Σὺ δὲ ἐρωτήσας μετὰ τῆς γινομένης ἐπιεικειᾶς τε ὁμοῦ
 καὶ παρῳησίας, μᾶλλον δὲ φιλομαθείας, μάθε καὶ δίδαξον ἡμᾶς διὰ γραμ-
 μάτων τὴν τε δόξαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν σκοπὸν τῶν γεγραμμένων οὔτω. Τὸν
 25 μὲν οὖν εἰσόμεθα καὶ μεθ' ἡδονῆς δήπου· τί γὰρ ποτ' ἂν ἄλλο προσδόκιμον
 ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρός, ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος;
 Ἰσθι δ' ἀκριβῶς καὶ ἀμετάπειστος ἴσθι περὶ τοῦτο, ὅτι τοῦτο ἐστὶ τὸ τῶν
 Λατίνων φρόνημα καὶ ἐν τούτῳ αὐτοῖς σχεδὸν τὸ ἰσχυρὸν καὶ πρὸς τοῦτο
 ἀντιπαρατάττεσθαι δεῖ τὸν ἀντιτεταγμένον, εἰ μὴ βούλοιο κενοῦν μὲν ἐν τοῖς
 30 ἀκαίροις τὴν ἰσχύν, ἤττων δ' ἐν τοῖς καιρίοις εὐρίσκεισθαι. Ὅταν γὰρ μὴ
 ἐκ τῶν ἡμῖν ἀνωμολογημένων ποιῶνται τοὺς συλλογισμοὺς, μηδὲ ὡς ἀρχαῖς
 χρῶνται τοῖς θεοπαραδότοις ῥήμασί τε καὶ νοήμασι, μικρὸν ἢ οὐδὲν ἡμᾶς
 ἀπολογεῖσθαι χροί, ὡς ἐθελοκακοῦσι καὶ πρὸς ἔριν, ἀλλ' οὐ πρὸς ἀλήθειαν
 ποιούμενοις τὴν διάλεξιν, καὶ μάλιστα' ὅτι μηδὲν οἱ τοιοῦτοι λόγοι πρὸς

1 εἰπεῖν om. OAI

7 ἕξ ἀρχῆς post. ἀρχὴν add. L.

30 μηδ' ὡς ILKA.

1. Ce passage de la lettre (p. 78, ligne 22—p. 74, ligne 14: ἄλλως τε τὸ δημιουργικόν... αἱ δύο μία) constitue une citation du premier «Λόγος ἀποεικτικός»—Coisl. 100, ff. 18v-19.

ἡμᾶς. Εἰ γὰρ τὸν μουσικὸν ἢ τὸν γεωμέτρην, ἢ τοιοῦτον ἑκάτερον αὐτῶν, οὐ προσδιαλεκτέον ἀγεωμετρήτῳ παντάπασιν ἢ ἀναρμόστῳ, μὴ ἐξημένῳ δηλαδὴ τῶν τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς μουσικῆς ἀρχῶν, κἂν περὶ αὐτῶν τῶν
 70ν ἀρχῶν τὴν ζήτησιν | ποιῆσθον, τοὺς μαθηματικούς ἐκείνους μὴδὲ ἀποκρι-
 5 νασθαι, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς οὐκ ἀποκριτέον, οὐδὲ διαλεκτέον τῷ περὶ Θεοῦ
 ιδιοτήτων συλλογιζομένῳ μὴ ἀπὸ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν· ἐκ ψευδῶν γὰρ
 αὐτῷ συνίθεται ὁ λόγος, ἐξ ὧν οὐ πάντως ἀληθὲς συνάγεται, μᾶλλον δὲ
 οὐδόλως. Δι' αὐτὸ γὰρ αὐτοῖς καὶ προάγεται τὸ ψεῦδος, ὥστε τὸ ἐναντίον
 τῇ θεολογίᾳ κατὰ τῆς ἑαυτῶν φέρειν κεφαλῆς ἀνάγκη, ὃ ἔστιν ἡ βλασφημία·
 10 ὡς οὖν τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν νοσοῦντας παραιτεῖσθαι δεῖ. Ἄλλα γὰρ
 ὅπως σαθρὸν λῖαν ἐξελέγχεται τὸ δοκοῦν τοῦτο τοῖς λατινικῶς φρονοῦσιν
 ἰσχυρόν, ἥδη μὲν καὶ ἐν τοῖς πρώην περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σὺν αὐτῷ
 πεποιημένοις ἡμῖν λόγοις¹ πολλαχοῦ καὶ διὰ πλειόνων ἀπεδείξαμεν καὶ νῦν
 δὲ οὐκ ὀκνήσομεν διὰ τοὺς ἐντυγχάνειν μέλλοντας τουτῶι τῷ γράμματι.
 15 Οὐδὲ γὰρ ἀνεχόμεθα κακοδόξων ἐπιχείρημα παρ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένον ἀν-
 ἐξέλεγκτον προκεῖσθαι τοῖς πολλοῖς, μᾶλλον δὲ ἀναλαβόντες καὶ ἑτέραν δόν-
 τες ἀρχὴν τῷ λόγῳ, τὰ τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν διατρανώ-
 σωμεν καὶ ἐπελέξωμεν τοὺς τοῦ ἐνός Πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχάς,
 ὅτι τε τοῦτο δογματίζουσι καὶ ὅτι οὐ καλῶς.
 20 5. Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία ἔστιν, ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. Ὄταν οὖν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προσηγμένα λέγωμεν,
 τὴν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τὸ εἶναι ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν
 ἕκαστον τοῦ εὔ εἶναι καταλλήλως μετεσχῆκασι, καὶ τὴν ἐπιγεγεννημένην
 ὕστερον, δι' ἣν πρὸς τὸ εὔ εἶναι τὰ διαπεπτωκότα ἐπανῆλθον, ὅταν ταῦτά
 25 τε καὶ περὶ τοιούτων ποιῶμεθα τοὺς λόγους, ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἴτιον
 καὶ τὸν Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι φαμέν, οὐχ ἑτέραν, ἀπαγε, ἀλλὰ τὴν αὐτήν,
 ὡς τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ προϊόντος καὶ ἐπανάγον-
 τος καὶ συνέχοντος καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ Πατὴρ πρὸς τῷ πηγῇ τῶν πάν-
 των εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ πηγῇ καὶ ἀρχῇ ἐστι θεότη-
 30 τος, θεογόνος² ὢν μονώτατος. Καὶ τοῦτ' ἔσμ' εἰδότες κοεῖττον ἢ κατὰ
 ἀπόδειξιν διὰ τῶν θεοπνεύσιων λογίων τρανώς ἐκπεφασμένον. Ὄταν οὖν
 ἀκούσης, ὅτι ὁ Υἱὸς, ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, καὶ ὁ καλῶν αὐτὸν ἀπὸ γενεῶν
 ἀρχὴν³, καὶ μετὰ σοῦ ἢ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου⁴, τῶν δημιου-

21 ἐκ τοῦ μὴ ὄ. : ἐκ μὴ ὄ. A. || 28 τῶν om. A.

1. C' est-à-dire les deux «Λόγοι ἀποδεικτικοί».

2. L' expression «θεότης θεογόνος», appliquée au Père, est du Pseudo-Denis. Nom. div. II, 7 - PG III, 645 B.

3. Is. XLI, 4.

4. Ps. CX, 3.

γημάτων νόει, καθάπερ και Ἰωάννης ἀριδήλως ἐν τῇ ἀποκαλύψει περὶ αὐτοῦ βοᾷ, ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ¹· οὐχ ὡς καταρχή, ἄπαγε, Θεὸς γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· κοινωνὸς γάρ ἐστι τῆς ἐξ ἧς ταῦτα πατρικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν και τῶν πάντων δεσποτείας αὕτη ἐστὶν ἐπώνυμον. Τοῦ δὲ

71 Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας | ταύτης πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ και τὸ Πνεῦμα δοῦλον ἢ κτιστόν; Ἄλλ' ἐπεὶ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεότητος ἀρχή. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχή, κοινωνεῖν δὲ κατ' αὐτὴν τῷ Πατρὶ ἀμήχανον, μόνος γάρ θεολόγηται πηγαία θεότητος ὁ Πατήρ²,

10 ἐτέρας ἄρα διαφόρου τινὸς θεότητος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχὴ και διέσπασε τὸ Πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ Πατρὸς θεότητος· ἢ δύο διαφόρους θεότητας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, οἱ και τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα:

6. Πῶς δὲ και αἱ δύο κατὰ Λατίνους τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαί, μία

15 ἐστὶν ἀρχή; Οὐ γάρ ἀξιώσουσιν ἡμᾶς πῖστει δέχεσθαι τούτων τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν, ἄλλην ἀντ' ἄλλης ποιοῦμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γάρ ἐρωτῶντων πῶς δύο κατ' αὐτοὺς τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκείνοι δισχυρίζονται τῶν δύο εἶναι τὴν ἀρχήν. Ἡμεῖς δὲ οὐ περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνός, και περὶ τούτου

20 μᾶλλον πρὸς αὐτοὺς ποιοῦμεθα τὸν λόγον, ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἢ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἐνός δύο ἔσσονται ἀρχαί και πῶς αἱ δύο μία κατ' αὐτούς. Φασὶν οὖν, διότ' ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας. Τὶ οὖν ὁ Σήθ³; Ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς, ὅτι ἢ Εὐᾶ ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ; Και οὐ δύο εἰσὶ τούτου τοῦ ἐνός ἀρχαί, ὅτι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας; Τὶ δὲ ἢ Εὐᾶ; Οὐ

25 δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς, ὅτι και αὕτη τὴν ἀρχήν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ και διάφορον και ἐν διαφόροις ὑποστάσεσι· διόπερ οὐδὲ μία ἐστὶν αὐται αἱ ἀρχαί, καιτοι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας. Εἰ γοῦν ἐνταῦθα, οὐ εἰ και μὴ ἐν, ὅμως ἐστὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, οὐκ ἔνι τοῦ ἐνός μίαν εἶναι τὴν ἀρχήν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριά-

30 δος αἱ δύο τοῦ ἐνός ἁγίου Πνεύματος μία εἰσιν ἀρχαί, ἐν ἣ μηδαμῶς ἐστι

9 θεότητος: θεότης ILKA || 12 δώσωμεν ILK.

22 διότι OILAK || 23 γεγέννηται C

1. Rev. III, 14.

2. Cp. Ps.—Denis, Nom. div. II, 5—PG III 641, D.

3. St Grégoire de Naz. (Hom. XXXI, 11 — PG XXXVI, 145), St Grégoire de Nysse (Ad imag. et simil. — PG XLIV, 1329 BC) et Damascène (De fide orth. — PG XCIV, 821—824) appliquaient déjà l'image des relations entre les premiers hommes à la Théologie Trinitaire. L'image est reprise par Photios (Amphil. XXVIII — PG CI, 208 CD).

- κατὰ τὸ θεογόνον κοινωνία; Μόνος γὰρ τεθεολόγηται θεότης θεογόνος ὁ Πατήρ. Πάλιν ἡ Εὐα, ἐκ μόνου οὐσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἐστὶν ἀρχῆς, ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ γῆς ἐστὶν, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἡ Εὐα ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ ὁ γὰρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου λεγέ-
 5 τωσαν τὸ Πνεῦμα, καὶ οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς, ἀφ' ἧς καὶ ὁ Υἱός· κἀντεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαὶ καὶ οὐκ ἔτ' ἐστὶ μείζων ὁ Πατήρ τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ¹, ἐπίσης γὰρ καὶ αὐτὸς αἴτιος θεότητος. Ἡ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγοντες, μίαν καὶ τῷ Πνεύματι ὡς καὶ τῷ Υἱῷ εὐσεβῶς διδότωσαν ἀρχήν. Μέχρι γὰρ ἂν ἐκ τοῦ
 10 Υἱοῦ ἢ ἕξ ἀμφοτέρων λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔστι μίαν εἶναι τῆς θεότητος τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχήν. Συνάπτων γάρ τις ἐπὶ
 71_v τῶν τοιούτων, εἰ καὶ μίαν φαίη | τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὁμωνύμως, ὥστ' οὐ μία· εἰ δὲ διαιρῶν κατὰ μίαν ὁρᾷ τὰς θείας ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἕξ ἀνάγκης δύο φανερωῶς γίνονται ἀρχαί.
- 15 7. Ἐμοὶ δ' ἔπεισι θαυμάζειν καὶ τὸ ὑποβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ὡς φασιν, ἀρχὰς μίαν λεγόντων τε καὶ οἰομένων. Εἰ μὲν γὰρ κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ θεογόνον ὁ Υἱός, προβαλλόμενος τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ θεογόνον καὶ ἡ ἐκ τούτων αὕτη πρόοδος, τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία, ἀλλ' ἁπλῶς μία, καὶ ἀπεξένεται
 20 τῆς θείας φύσεως αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὸ θεογόνον κοινωνοῦν. Εἰ δὲ μὴ κοινωνεῖ ὁ Υἱός κατὰ τοῦτο τῷ Πατρὶ, μὴδὲ ἐν αὐτοῖς τοῦτο τὸ προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ Υἱῷ ἢ πρόοδος τοῦ Πνεύματος. Διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος προόδου· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ διάφορα². Πῶς οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί; Καὶ μὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανούς ἀντιδῶρτικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος, πάντα τὰ κοινὰ Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ, κοινὰ εἶναι καὶ τῷ Πνεύ-
 25 ματι³, εἰ μὲν κοινόν ἐστι Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, κοινὸν ἔσται τοῦτο καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τετράς ἔσται ἡ Τριάς· καὶ τὸ Πνεῦμα γὰρ ἐκπορεύσει Πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ κοινόν ἐστι κατὰ Λατίνους τῷ Πατρὶ καὶ
 30 τῷ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς ἐμμέσως κατ' αὐτούς, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀμέσως ἐκπορεύοντος τὸ Πνεῦμα, οὕτω γὰρ καὶ ὑποστατικῶς ἔχειν

4 ἐκ μόνου τοῦ Υ. Α || 9 ἂν om. IL || 19 ἀλλὰ ἄ. C

1. L'interprétation patristique courante de Jean XIV, 28 est que le Père est «plus grand» que le Fils «τῷ αἰτίῳ», mais non «τῇ φύσει» — cf. St Grégoire de Naz. — Or. XXIX, 15 — PG XXXVI, BC.

2. Cf. St Basile, Ep. 38 — PG XXXII, 329: «Ὁ δὲ Υἱός... οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

3. Ps. Basile «Contra Eunom.», V—P. G. XXIX, 712 A.

τὸν Υἱὸν τὸ προβλητικὸν φασίν, οὐκοῦν κατ' αὐτοὺς καὶ τὸ δημιουργεῖν
καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικὰ οὐ κοινὰ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ ;
Ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ κτίζει τε καὶ ἀγιάζει καὶ διὰ μέσου
τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δὲ Υἱὸς οὐ δι' Υἱοῦ, τοιγαροῦν κατ'
5 αὐτοὺς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ Υἱός, ἀμέσως γὰρ
καὶ οὐχ ὡς ὁ Πατὴρ ἐμέσως, καὶ οὕτω κατ' αὐτοὺς τὰ φυσικὰ τῶν ὑπο-
στατικῶν διενήνοχεν οὐδέν. Εἰ δ' ἄρα φαίεν διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν
δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ σύνηθες τοῖς θεολόγοις διὰ
τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα δημιουργὸν εἶναι λέγειν τῶν κτι-
10 σμάτων, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἀγίῳ. Ἐπειτα πρὸς τῷ μηδ' οὕτω τὸ ἀνωτέρω δε-
δειγμένον ἄτοπον αὐτοὺς ἐκφεύγειν' οὐ γὰρ δι' Υἱοῦ πάλιν ὁ Υἱὸς ἀναφαί-
νεται δημιουργὸς καθάθερ ὁ Πατὴρ, συμβήσεται τούτοις μὴ κοινὸν εἶναι
λέγειν καὶ τῷ Πνεύματι τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι' ἑτέρου,
μηδὲ ὡς ὁ Πατὴρ ἢ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Κατ' αὐτοὺς οὖν
15 ὑποστατικῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμέσως
καθάπερ ὁ Πατὴρ κτίζον τε καὶ ἀγιάζον. Ἐντεῦθεν δὴ πάλιν κατ' αὐτοὺς
ταῦτά τε καὶ ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τὰ φυσικὰ· εἰ δὲ
72 τοῦτο, | καὶ ἡ φύσις ταῖς ὑποστάσεσι ταῦτόν τε καὶ ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ
σαφῶς τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐκπεπτώκασι καὶ τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καὶ
20 τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος, οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντές τε καὶ
φρονοῦντες ;¹

8. Ταῦτα μὲν δὴ ταύτη, συλλογίζεσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἔργῳ ὑπὸ
τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν καὶ οὐδὲ τοὺς Λατίνους γράφαιτ' ἂν τις τούτου
χάριν. Μῆτε δ' ἀποδεικτικῶς τούτους συλλογίζεσθαι, καθάπερ φῆς αὐτός,
25 παρὰ τὸ μὴ τοῖς αὐτοπίστοις λογίοις ὡς ἀρχαῖς καὶ ἀξιόμασι χρῆσθαι καὶ
τοῖς θεοσόφοις καλῶς ἔπεσθαι πατρῶσι, μῆτε διαλεκτικῶς, διὰ τὸ μὴ ἐκ
τῶν παρ' ἡμῶν λημμάτων ποιεῖσθαι τοὺς συλλογισμούς, καὶ πάνυ
γ' ἂν φαίην. Μηδεμίαν δὲ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων καὶ τῶν
ἐν τῇ ἀνωτάτω Τριάδι ζητουμένων, ἀλλὰ πάντα τὸν περὶ αὐτῶν συλλογι-
30 σμὸν διαλεκτικὸν οἶεσθαι τε καὶ καλεῖν, ἀποδεικτικὸν δὲ οὐδέποτε, πολλοῦ
δέω τίθεσθαι. Αἶ τε γὰρ ἐπιγραφαὶ τῶν πατρικῶν φωνῶν οὐκ ἔωσι τοῦτο
παραδέξασθαι. Κἂν τις φιλονεικότερον ἐνιστῆται καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ὡς πα-

3 κτίζει τε : δημιουργεῖ I || 4 δημιουργεῖ : κτίζει A || καὶ διὰ μ. τοῦ Υ. δημ.
καὶ ἁ. om. ILK || 13 λέγειν om. A. || 16 τε om. K || 16 δὴ : δὲ A || 17 ἀδιάφορα : διά-
φορα L || 18 ἀδιάφορον : διάφορον K || 22 ταύτη : ταῦτα K || 24 ἀποδεικτικῶς : ἀπο-
δεικτικῶς IA. || 32 φιλονεικότερον OKA

1. Les pages précédentes (p. 80, ligne 16—p. 83, ligne 21 : μάλλον δὲ ἀνα-
λαβόντες... καὶ φρονοῦντες) reproduisent presque textuellement le premier «Λό-
γος ἀποδεικτικὸς» (Coisl. 100, f. 19—20v).

ρεγράπτους παραγράφηται, ἡμεῖς καὶ αὐτὰς δεῖξομεν αὐτῷ τοῦτο μαρτυρού-
 σας τὰς φωνάς. Εἷς Πατὴρ, εἷς Υἱός, ἐν Πνεῦμα ἅγιον, ὥστε κατὰ τοσοῦτον
 τοῦτο ἐκείνοις ἦνῳται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα
 καὶ οὐκ ἐντεῦθεν φησὶ μόνον ἢ τῆς κοινωνίας ἀποδείξεις¹· καὶ ποῦ μὲν, μετὰ
 5 τὸ συναγαγεῖν, ἀποδέδεικται βρώσας, ποῦ δέ, μεταξὺ κείμενον, τὸ ἀποδεί-
 κνυμεν, ποῦ δὲ καὶ ἐπαγγελλομένης ζητεῖς φησι τὰς ἀποδείξεις; Ἔτοιμος
 παρασχεῖν· καὶ τί τὸ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην ἐπαγόμενον; Λόγιόν τι
 τῶν θεοπαradότων ἢ καὶ θεοπνεύστων καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν τούτοις ἔποιτο καὶ
 ἐκ τούτων συμπεραίνοιτο². Τί μὲν γὰρ ἔστι Θεός, οὐδεὶς πώποτε τῶν εὖ
 10 φρονούντων οὐτ' εἶπεν, οὐτ' ἐζήτησεν, οὐτ' ἐνενόησεν. Ὅτι δέ ἔστι Θεός καὶ
 ὅτι εἷς ἔστι καὶ ὅτι οὐχ ἓν ἔστι καὶ ὅτι τὴν Τριάδα οὐχ ὑπερβέβηκε καὶ
 πολλ' ἕτερα τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων, ἔστι ζητῆσαί τε καὶ ἀποδείξει.
 Εἰ γὰρ μὴ ταῦτα, οὐδὲ μαθεῖν ὅλως ἔστι τι περὶ Θεοῦ. Εἰ δὲ μανθάνομεν
 καὶ ζητοῦμεν καὶ τοῦτο παρὰ τῶν εὖ εἰδόντων καὶ ἐπισταμένων, τὰ μὲν ἄρα
 15 τοῦ Θεοῦ γινώσκεται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ
 εἰσιν ἀπερινόητα πάντη καὶ ἀνεξερεύνητα, τρόπος γεννήσεως, ἐκπορεύσεως,
 τελείας ἅμα καὶ ἀνεκφοιτήτου προελεύσεως, ἀδαιρέτου τε ἅμα καὶ τελείας
 διαιρέσεως, καὶ τ' ἄλλ' ὧν διὰ πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Ὡς γὰρ αἰσθη-
 72v σις, ἐν τοῖς ὑπ' αἰσθησιν, λογικῆς | οὐ δεῖται δείξεως, οὕτως οὐδὲ πίστις
 20 ἐν τοῖς τοιούτοις ἀποδείξεως. Μικροῦ δ' ἴσον καὶ οὐδὲν ἕλαττόν ἐστι κακόν,
 τὰ τε ὑπὲρ νοῦν οἶεσθαι εἰδέναι καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστόν³ μὴ τοιοῦτον
 ἀποφαίνεσθαι, ὡσαύτως καὶ τὸ ζητητὸν ἢ ἀποδεικτόν. Ἔστι γὰρ κοινῶν
 ἐννοιῶν καὶ ἀξιωματίων ἀπορῆσαι οὐκ ὀλίγων ἃ κρείττω ἢ κατὰ ἀπόδειξιν
 παρεχόμενα τὴν ἐπιστήμην, ἀποδεικτικαὶ τῷ ἐπισταμένῳ χρῆσασθαι γί-
 25 νονται ἄρχαί.

9. Πᾶσι γὰρ ἔστιν ἐγνωσμένον τε καὶ ἀνωμολογημένον, ὅτι ὁ Θεὸς τέ-
 λειός ἐστι καὶ οὐκ ἄλογος, ἕξ ὧν εἷς καὶ οὐχ ἓν ἀποδείκνυται. Λεγόντων
 οὖν ἡμῶν ὅτι ὁ Θεὸς τέλειος, ὁ τέλειος εἷς, καὶ τ' ἄλλα συνείρειν διανοου-
 μένων συμφώνως τοῖς πατρῶσιν, ὅπως εἷς ὁ τέλειος, εἴ τις τῶν ἀνεπιστη-

1 παραγράφους A || 1 αὐτῷ: αὐτὸ K. || 8 τούτοις: τούτῳ K || 10 οὐτ' ἐζήτησεν
 om. L. || 24 καὶ post ἀποδεικτικαὶ add I || 27 ἐν: ἓνα L

1. St Basile «De Spir. S.», XVIII—P. G. XXXII, 152 (ed. Pruche. Paris, 1945, pp. 194-195). Palamas a probablement tiré cette citation de la «Δογμα-
 τικὴ Πανοπλία» d' Euthyme Zigabenos (cf. P. G. CXXX, 61 B): c' est là, en
 effet, que nous voyons les textes patristiques groupés en chapitres dont les
 titres (ἐπιγραφαί) comportent souvent le terme «ἀπόδειξις».

2. Voir la réponse de Barlaam à ces arguments de Palamas (ed. Schirò,
 Archivio St. per le Cal. e la L., 1936, I—II, p. 86.

3. Rom. I, 19.

μόνων τούτων ἀποδεικτικῶν προσίσταται λέγων ἐπὶ τῶν μοναδικῶν ἀπόδει-
 ξιν μὴ εἶναι, παρ' ἡμῶν εὐθύς ἀκούσεται ὡς καθόλου μὲν οὐκ ἔστι πῶς
 γὰρ ἐπὶ τῶν μὴ καθόλου; ἀψευδῆς δὲ οὐδὲν ἦττον ἀπόδειξις ἐστι· καὶ γὰρ
 ἀναγκαῖα καὶ ἐπὶ τῶν μοναδικῶν καὶ ἀνεξαπάτητος μᾶλλον αὕτη ἢ ἀπόδει-
 5 ξις. Ἐπὶ γὰρ τῶν καθόλου γένοιτ' ἂν μᾶλλον ἢ ἀπάτη, διὰ τῆς φαντασίας
 θηρωμένης τῆς τοιαύτης ἀποδείξεως, δυσξυμβλήτων τε καὶ δυσπεριλήπτων
 ὄντων πάντων τῶν ὑποκειμένων. Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὧν τὸ κοινὸν ἀνώ-
 νυμον, τὸν αὐτὸν τρόπον γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις καὶ ἐπὶ τινος εἵδους τοῦ κα-
 10 θόλου καὶ ἐφ' ἐνὸς ἐκάστου γε τῶν μερικῶν ἀποδείξεις γίνονται, καθόλου
 μὲν οὐ· πῶς γὰρ ἀψευδεῖς δὲ καὶ ἀναγκαῖαι; Ἐλλῆσι μὲν οὖν πιθανολογία
 ἢ Θεολογία, διὸ καὶ διαλεκτικὸς ἅπας ὁ δοκῶν αὐτοῖς θεολογικὸς συλλογι-
 σμὸς, ἔξ ἐνδόξων ἐνδοξος¹, ταῦτόν δὲ εἰπεῖν πιθανὸς ἐκ πιθανῶν. Οὐδὲν γὰρ
 ἴσασι περὶ Θεοῦ βέβαιον, οὐδ' ἀσφαλές, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλο-
 15 γισμοῖς αὐτῶν². Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἔξ ἐνδόξων ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὀρμώμεθα
 ἀρχῶν, ἀλλ' ἀμεταπειστως περὶ ταύτας ἔχομεν, θεοδιδάκτους οὖσας. Πῶς
 οὖν οὐκ ἀποδεικτικόν, ἀλλὰ διαλεκτικὸν τὸν τοιοῦτον συλλογισμὸν ἐροῦμεν;
 Καὶ μὴν εἴ τις τῶν τὴν διαλεκτικὴν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγομένοις εἰσαγόν-
 των, ὃ παρὰ τῶν θεολόγων ἤτῳς ἀπηγόρευται πατέρων, εἴ τις τοίνυν καὶ
 20 τούτων τοὺς εὖ ἔχοντας ἀναλύσειε συλλογισμοὺς, ἥμιστ' ἐν τούτοις εὐρήσει
 τὸ καθόλου· τό τε γὰρ προκειμένον μοναδικὸν ἐστὶ καὶ πᾶν ὅτι τῶν αὐτῶ
 προσόντων μόνῳ κυρίως πρόσσεστιν αὐτῶ. Οὐδεὶς γὰρ φησὶν ἀγαθός, εἰ μὴ
 εἷς, ὁ Θεός³, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ μόνος ἔχων
 73 ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον⁴. Οὐδὲν οὖν τῶν ἐπομένων | ἐπὶ πλέον εἶη
 ἂν αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν ἕκαστον μοναδικὸν καὶ πᾶν ὅτι ἂν κατηγοροῖτο
 25 τούτων οὐ καθόλου. Πῶς οὖν συλλογίσαιντ' ἂν ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δὲ
 διὰ τὴν τοῦ προκειμένου ἰδιότητα προάγοντες ἐν ὄλῳ, τοὺς οἰκείους δέχονται
 συλλογισμοὺς, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὸ μοναδικὸν τοῦ προκειμένου τὴν ἀπό-
 δεῖξιν προσήσονται, δίκαια ποιοῦντες. Ἄν δ' αὖθις λέγη τις, ἢ ἀπόδειξις
 30 ὡ βέλτιστε, ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτόν. Τὸ γὰρ εἷς καὶ
 τρία καὶ τὸ ἕξ ἐκείνου μόνου καὶ τὸ εἷς ἐκείνου μό ον, οὐ τὴν φύσιν δεί-
 κνυσιν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν ἐστὶ δεικνύμενα. Οὕκουν οὐδέ τι τῶν δι' ἃ ταῦτα

2 οὖν post μὲν add. K. || 13 δέ: δ' A || 17 τὴν om. K. || 28 προστήσοντον OA.

1. Barlaam dans ses traités (cf. Paris. gr. 1278, fol. 82-82v) contestait que les arguments latins soient « conformes à l' opinion commune » (ἐνδοξος), comme le recommandait Aristote (Top. I, 10—ed. Teubner, p. 11).

2. Rom. I, 22.

3. Marc X, 18; Mt. XIX, 17.

4. I Tim. VI, 16.

προϋπάρχειν ἀνάγκη τις τοῦ δεικνυμένου, καθάπερ οὐδ' αὐτὰ προϋπάρχει τὰ περὶ Θεὸν δεικνύμενα. Κακείνο γάρ, ὅ,τι ποτ' ἂν ἦ, περὶ τὴν ἀπερινόητον ἐκείνην θεωρεῖται φύσιν, αἶ τε κοινότητες, αἶ τε ἰδιότητες, οἷον ἐκπόρευσις ἢ γέννησις, καὶ ταῦτ' οὐ θέσει, ἀλλὰ φύσει, πλοῦτός τε ἢ κίνησις ἢ

5 5 τελειότης, ὡσπερ καὶ τῶν ἄκρων θεολόγων τίς φησι' μονάδος μὲν κινήθεισης διὰ τὸ πλούσιον, δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης διὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἕξ ὧν τὰ σώματα, Τριάδος δὲ ὁρισθείσης διὰ τὸ τέλειον¹. Οὐκ αἰτιολογία δὲ τοῦτό ἐστι θεότητος, ἀλλ' ἀπόδειξις τῆς περὶ αὐτῆς δόξης εὐσεβοῦς².

- 10 10 Ἔπειτα πῶς τὸ πρότερον, ὃ οὗτος, ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ζητεῖς ;³ Εἰ μὲν χρόνῳ, λοιπὸν οὐδὲ οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν σωμάτων καὶ θανμάτων, οὐδὲ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τῶν ἐν αὐταῖς, οὐδ' ἀέρος καὶ τῶν ἀερόπυρρων, οὐδ' αἰθέρος καὶ τῶν μετεώρων περιδέξῃ τινὰ ποτε ἀπόδειξιν. Μετὰ γάρ ταῦτα πάντα κοιναὶ τε ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα καὶ ὄροι, προτάσεις τε καὶ ἀποδείξεις καὶ συλλογισμοί, διαιρέσεις τε καὶ ἀναλύσεις πᾶσαι· διανοίας γάρ
- 15 15 ἐστὶ ταῦτα τοῦ ὕστατα κτισθέντος. Εἰ μὲν οὖν οὕτω ζητεῖς τὸ πρότερον, λύσεις ἐκ μέσου τῶν ὄντων τὴν ἐπιστήμην ταύτην ποιησάμενος· εἰ δ' ἑτέρως τὸ πρότερον ἐκλήψῃ, οὐκ οἶμαι σε λόγου κἂν τοῖς περὶ Θεοῦ δεικνυμένοις ἀπορήσειν, ἐκείνο προσδιανοούμενον, ὅτι καὶ δι' ὧν εἰσι δεικνύμενα ἐν τοῖς περὶ αὐτὸν εἰσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ αἷτιον πάντως ἐπιπλέον ἢ πρᾶσβύτερον οὐ ἐστὶν
- 20 20 αἷτιον. Ὡστε κἂν ἐξισάζῃ τοῖς αἷτιατοῖς αὐτὰ τὰ αἷτια, κἂν μὴ προὔφρησθηκότα ἦ, οὐκ ἐμποδίζει τὴν ἀπόδειξιν. Ἐκ μὲν οὖν τῶν κοινῶν ἔννοιῶν τε καὶ ἀξιωμάτων οὕτως ἐστὶν οὐ τῶν θείων ἐνὶ συνίστασθαι τὰς ἀποδείξεις. Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐνός τῆς θεαρχικῆς Τριάδος θεανδρικῶς ἡμῖν ὠμολικότος παραδεδομένα ; Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν
- 73v 73v ἐν αὐτῷ λαλούντων | ἡμῖν ἀποκεκαλυμμένα ; Ἄρ' οὐχ ὡς αὐτοπίστους καὶ ἀναποδείκτους δεξόμεθα ἀρχὰς καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν τούτοις ἔποιτο καὶ ἐκ τούτων ἀναγκαίως συμπεραίνοντο, οὐκ ἀποδείξεις ταῦτα καὶ ἀποδείξεις θείας προσερούμεν ;

11. Αὐτίκα Διονυσίου τοῦ μεγαλοφουεστάτου θεοφάντορος θεολογοῦντος, ὅτι μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ⁴, καὶ ἐστὶ πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογόνου θεότητος οἷον

23 τῆς θεαρχικῆς T. om. I. || θεανδρικῶς : θεαρχικῶς OI

1. St Grégoire de Naz. Or. XXII, 8—PG XXXV, 1160 C.

2. St Maxime «Ambigua»—PG XCI, 1036 B, expliquant le passage précédent de St Grégoire.

3. Barlaam écrivait en effet : Τα ἀποδεικτικά πάντα ἐκ φύσει προτέρων ἀποδίκνυται... τὰ δὲ γε περὶ Θεοῦ... πρῶτιστά τ' ἐστὶ καὶ ἀρχικώτατα... τὰ περὶ Θεοῦ ἄρα οὐκ ἐστὶν ἀποδεικτικά. Paris. gr. 1278, fol. 77v.

4. N. D. II, 5—PG III, 641 D.

ἀνθη·καὶ ὑπερούσια φῶτα¹; εἴ τις τὸ ὑπερούσιον Πνεῦμα φύσει ἐρεῖ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ὄν ἐκ τοῦ Θεοῦ πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος τὸ εἶναι ἔχειν, πηγαία δὲ θεότης μόνος ὁ Πατήρ, εἶτα συμπεραίνει ὡς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐστι τὸ Πνεῦμα, τίς λόγος μὴ οὐκ εὐσεβῶς ἅμα καὶ ἀποδεικτικῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἔχειν οἴεσθαι τοῦτον τὸν συλλογισμόν; Οὐκ ἀληθεῖς εἰσιν αὐταὶ αἱ προτάσεις; Οὐ τὰ ἀντικείμενα αὐταῖς εἰσὶ ψευδῆ; Οὐκ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσιν; Οὐ πρῶται καὶ ἄμεσοι καὶ γνωριμώτεροι; Οὐκ οἰκείαι εἰσὶ τῷ προκειμένῳ; Οὐ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυταῖς ἔχουσι τοῦ συμπεράσματος; Οὐκ εἰς αὐτόπιστον καὶ ἀναπόδεικτον καὶ ἀρχειδεστάτην καταλήγουσιν ἀρχήν²; Τί δὲ ὅταν τεκμηριώδεις ἐκ τῶν ὑστέρων ἡμῖν δὲ προτέρων τοῦ ὄτι ποιώμεθα τὰς ἀποδείξεις; Πῶς ἂν πεισθίημεν τῷ λέγοντι, ὡς οὐδὲ οὕτως ἐνὶ τι τῶν θείων ἀποδείξει; Δεῖ γάρ φησιν εἶναι ὁμογενῆ τὰ τεκμήρια, ὧν ἐστὶ τεκμήρια, Θεῶ δὲ οὐδὲν ὁμογενές³. Πῶς οὖν τὸ μὴ στίλβειν τῆ σελήνῃ ἐστὶν ὁμογενές ἢ τὸ στίλβειν ταῖς πλειάσι, δι' ὧν τὴν μὲν ἐγγύτερον ἡμῖν πλανᾶσθαι, τὰς δὲ πορρότερω ἐστηρίχθαι τεκμαιρόμεθα; Τόπου μὲν γὰρ ταῦτα, αἱ δὲ εἰσιν οὐσίαι· δι' ὧν δ' ἐκεῖνα ταύταις δείκνυται, ταῦτα δ' αὐτίς ἐστὶν ἐνέργεια ἢ πάθος, καὶ οὐ τοῦ ἀστέρος μᾶλλον ἢ τοῦ ἀτενίζοντος. Ἄλλ' οὐδ' ἡ κωνοειδῆς σκιὰ τῷ φωτίζοντι ὁμογενές, δι' ἧς μεῖζον τοῦ φωτιζομένου δείκνυται, οὐδὲ ὁ φωτισμὸς τῆ σφαίρα ἐστὶν ὁμογενής· εἰ δ' ἕτερον τρόπον εἰσὶν ὁμογενῆ, ὅτι περὶ τὸ αὐτὸ θεωρεῖται τὸ πόρρω καὶ τὸ στίλβειν καὶ τὸ μὴ ἐφ' ἑκατέρου καὶ τὰ ἄλλα τούτοις γε παραπλησίως, κἀκεῖ θεωροῖτο ἂν περὶ τὸ αὐτὸ καλῶς τό τε δεικνύμενον καὶ δι' οὗ ἐκεῖνο δείκνυται.

12. Ἰσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τεκμηρίου τῆς ἐγγινομένης ἐν ἑαυτοῖς νοερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἐστὶ Θεὸς καὶ οἷον φῶς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ αἰθλοῦ⁴. Διὸ καὶ χάριν ἴσασιν οὐχ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τῷ φωτίζοντι, ὡσπερ οὐδὲ τῷ ἀέρι χάρις αἰσθητικῶς πεφωτισμένῳ· οὐ γὰρ ἡ λαμπρότης ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ φωτιζοντος ἡλίου, τοῦ δ' ἀέρος

2 πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ om. ILAK. || 28. αὐτοῦ ἐστὶν ἡ λαμπρότης A.

1. N. D. II, 7 - PG III, 645 B.

2. Barlaam n' éprouve pas de difficulté à critiquer ce raisonnement de Palamas d'après les principes de la logique formelle (ed. Schiró, ASCI, 1936, I-II: p. 86).

3. Barlaam écrivait en effet: «Τὰ γὰρ ταῖς αὐταῖς ἀποδείξεσι δεικνύμενα ἀναγκαῖόν ἐστι εἶναι ὁμογενῆ· οὐ γὰρ μεταβαίνουσιν αἱ ἀποδείξεις ἀφ' ἑτέρου γένους εἰς ἕτερον· τὰ δὲ περὶ Θεοῦ πάντων ἐξήρηται καὶ οὐδενὶ ἐστὶν ὁμογενῆ». Paris. gr. 1278, fol. 78v.

4. Voir la critique très ironique du Barlaam opposé à cette profession de foi, très caractéristique pour les spirituels de l' Orient, (ASCI, 1936, I-II, p. 84). Réponse de Palamas dans les «Triades» (Coisl. 100, fol. 196v).

- 74 μόνον τὸ διαφανὲς ἐπίχαρι, ὡς καὶ τοῖς θεοφόροις τὸ διὰ καθαρότητα
καρδίας δεικτικὸν τῆς νοερᾶς ἐλλάμπους. Δύνανται καὶ οἱ μὴ πρὸς τοῦτο
θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προμηθεῖα
5 συννοῶν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων
τὴν αὐτοζωὴν, ἐκ τῶν σοφισομένων τὴν αὐτοσοφίαν καὶ ἀπλῶς ἐκ πάντων
τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπεξηρημένον καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων, τὴν
πολυώνυμον ἐκείνην καὶ ἀκατονόμαστον ὑπερούσιον οὐσίαν¹. Τί οὖν, οὐ
ταῦτα πάντα περὶ ἐν ἐκείνῳ ἀπλῶς θεωρεῖται, ὅτι ποτέ ἐστιν ἐκείνο; Τί δέ,
οὐ διὰ τούτων οἷα τεκμηρίων ἀψευδῆς γίνεται ἀπόδειξις, ὅτι ἔστι τις προ-
10 αγωγεὺς καὶ προμηθεὺς προάναρχος ἀπάντων, παντοδύναμος, παντεπίσκο-
πος, πανάγαθος, παναίτιος, ὑπερφυῆς; Ἐγὼ μὲν οἶμαι καὶ πάνυ γε οἶμαι
καὶ οὐδ' ἂν οἶμαι ἔχειν ἀντειπεῖν. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡμεῖς ὁμοίως τεθεολο-
γημένον ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμβόλου, περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, καὶ τοῦ μὲν γεγενῆσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς κηρυττομένου, τοῦ δὲ
15 ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀμφοτέροις τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐφαρμό-
ζεσθαι συνάγομεν, ἐκ τῶν ὕστερον ὁμοίως τεθεολογημένων τὰ προαιωνίως
κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρχοντα δεικνύντες.

13. Οὐ μὴν, ἀλλ' εἰ καὶ τσαῦτα περὶ τούτου σοι γεγράφαμεν, ἀλλ' οὐ
πάνυ διοισόμεθα, εἴθ' ἀπλῶς δεῖξιν, εἴτ' ἀποδείξιν τοὺς τοιοῦτους λόγους
20 λέγει τις· μόνον στεργέτω τὴν δι' αὐτῶν φωτὸς τρανότερον ἐκφαινομένην
ἀλήθειαν· σοῦ δ' ἔνεκα συνηγορήσαμεν τῇ ἀποδείξει, οἷον ἀπολογία ὑπὲρ
ταύτης ποιησάμενοι· τοὺς γὰρ ἑμοὺς κατὰ Λατίνων διὰ γραμμάτων λίαν
ἐπαινοῦντος λόγους², ὑπειδόμενος τὴν εἰ καὶ μὴ κατὰ λόγον ὁμως ὑφέρπου-
σαν μέμψιν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἂν μὴ πρὸς τὸν ἐπαινέτην ἀναφέροιο ἀπειρι-
25 ψάμην. Ἴν' οὖν καὶ σὲ κριτὴν ἀξιόχρεων τούτου τοῦ ὀνόματος ποιήσωμαι,
παραθήσομαι τὰς διαφορὰς τοῦ τε ἀποδεικτικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ συλλογι-
σμοῦ. Σὸν δ' ἔστι σκοπεῖν καὶ ἀδεκάστως κρίνειν τίνι μᾶλλον προσήκουσιν
οἱ περὶ θεῶν δογμάτων συντιθέμενοι, καὶ μάλιστα ὅταν τὴν ἡμῶν αὐτῶν
εὐσεβῆ καὶ ἀκλινῆ περὶ Θεοῦ δόξαν ἐκτιθώμεθα. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὸ ἀναγ-
30 καιον καὶ αἰεὶ ὄν καὶ αἰεὶ ἀληθὲς ὄν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὁ δὲ διαλεκτικὸς
περὶ τὸ ἔνδοξον καὶ πιθανὸν καὶ πεφυκὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καὶ νῦν μὲν
ὄν, νῦν δ' οὐκ ὄν καὶ ποτὲ μὲν ἀληθές, ποτὲ δὲ μῆ. Ποῦ ποτ' ἄρα τὰ θεῖα
74v θήσεις; Ἡ σαφὲς καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς; Καὶ ὁ μὲν ἀποδεικτικὸς τῆς | ἀλη-
θείας φροντίζει καὶ κατ' ἐπιστήμην ἐνεργῶν, οὐκ ἀνάγκην ἔχει λαβεῖν ὅπο-
τερονοῦν μόριον τῆς ἀντιφάσεως, ὁ δὲ τοῦ πείσαι μόνον καὶ χρώμενος τῇ

16 τὰ προαιωνίως om. K. || 20 λέγη τις OI || τρανότερον KL. || 29 περὶ Θεοῦ om. K

1. Cf. Ps.—Denis, N.D.I, 7—P.G. III, 596 CD.

2. Les «Λόγοι ἀποδεικτικοί».

διαλέξει, ἀορίστως ἀναγκάζεται λαμβάνειν ἢ συγχωρεῖ αὐτῶ ὁ προσδιαλεγόμενος, κἄν μὴ τοιαῦτα ἦ¹. Διὸ ἐκεῖνος μὲν τῆς ἀποδεδειγμένης ὑπολήψεως ἀμεταπίστως ἔχει καὶ ἀμεταθέτως, ὁ δὲ διαλεκτικὸς εὐπερίτρεπτός τε καὶ αὐτός ἐστιν, ὅτε ἐκὼν περιτρέπει ἑαυτόν. Τίνοι δώσομεν τὸ εὐσεβές; Ἄρα

5 τῶ ἐδραίῳ, τῶ ἀμετακινήτῳ, τῶ ἐν μηδενὶ πτυρομένῳ κατὰ τὸν ἀπόστολον², ἢ τῶ καὶ οἰκοθεν αἰεὶ σαλευομένῳ³; Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἀληθῶν καὶ οἰκείων αἰεὶ τῶ προκειμένῳ, ὁ δὲ οὐ μόνον ἐξ ἐνδόξων, ἃ οὐ πάντως ἀληθῆ, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ ἐκ παντάπασι ψευδῶν, πάντως δὲ καὶ τῶ προκειμένῳ ἄλλοτρίων.

10 Τίνοι τούτων πιστεύσεις δεικνύντι σοι περὶ τῶν θείων; Ἡ καὶ σὺ μετὰ τοῦ ἐπὶ Κύρου Ζοροβάβελ θαρσύνοντος ἂν ἀποφήναιο κρατεῖν πάντων τὴν ἀληθειαν; Καὶ ὁ μὲν ἐξ αἰτίων οὐ μόνον τοῦ συμπεράσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ

15 πράγματος, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον ἀναγκαῖον αἰεὶ καὶ ἀψευδές, ὁ δὲ διαλεκτικὸς τοῦ πράγματος μὲν οὐδέποτε, τοῦ δὲ συμπεράσματος οὐκ αἰεὶ, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε μὴδ' αὐτοῦ, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον πρὸς δόξαν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἀψευδές. Τί οὖν ἐπὶ τῶν θείων; Τὴν ἀψευδῆ τοῦ πράγματος εὐρεσιν ζητοῦμεν, ἢ πρὸς δόξαν διαλέγεσθαι; Εἰ δέ τις φαίη, ὡς οὐκ ἐστὶν αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ, αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ πάντων αἴτιος, περὶ μὲν τῆς θείας φύσεως, ὃ οὗτος, οὐκ ἐστὶ ζήτησις, ἀποκρινόμεθα, οὐδ' ἄρα δεῖξις, ἐπεὶ μὴδ' αἴτιον αὐτῆς. Ὅτι δὲ ἐστὶ μία, μηδεμίαν διαφορὰν καθ' αὐτὴν ὅλως

20 ἐπιδεχομένη, καὶ ὅτι διαιρεῖται, κἄν μὴ καθ' ἑαυτήν, διὸ καὶ ἐν τῇ διαιρέσει μένει ἀδιαίρετος, καὶ ὅτι κἄν τῶ διαιρετῶ μίαν καὶ ἀδιαίρετον ἔχει τὴν ἀρχήν, διὸ κἄν τούτῳ εἰς Θεός, καὶ ὅτι δημιουργὸς καὶ ὅτι προνοητής καὶ ὅτι συνοχεὺς καὶ τ' ἄλλ' ὅσα τούτοις ὅμοια, ἐστὶν ὡς δέον εἶναι ζητοῦντας τὰς αἰτίας, αἷ καὶ αὐταὶ τῶν περὶ Θεοῦ ἂν εἶεν, ἐφικέσθαι τῆς εὐρέσεως,

25 σὺν Θεῷ δ' ἐφικόμενους οὐ διαπορητικῶς ἔτ' ἔχειν ἤτοι διαλεκτικῶς, ἀλλ' ἀποδεικτικῶς ἐπίστασθαι καὶ πρὸς ἑτέρους τὴν θείαν διὰ λόγου μετοχετεύειν ἐπιστήμην. Εἰ δὲ μὴ ἐφικοίμεθα, τοὺς μὲν τῇ πίστει ἀσθενοῦντας δυνάμει λόγων ἤκιστ' ἔχομεν ἐπιδῶννύειν, αὐτοὶ δὲ διὰ τῆς πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Οὐ γὰρ ἀποδείξεισι τὸ πᾶν πιστεύομεν, οὐδὲ τὸ μυστήριον δεῖν οἰόμεθα τεχνογραφεῖσθαι τῆς πίστεως, οὐθ' ἡμεῖς, | οὐθ' οἱ πρὸ ἡμῶν διὰ λόγου τῶ λόγῳ τῆς ἀληθείας συνηγορήσαντες, ἀλλὰ κἄν τούτῳ δείκνυμεν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας τὸ ἰσχυρὸν καὶ τοῖς κατὰ τι τούτου χωλεύουσιν, ἐπα-

13 μὲν om. A. || 19 καθ' ἑαυτήν ILK || 24 περὶ Θεόν ILK || 25 ἤτοι : ἦ A. || 32 τούτου : τοῦτο ILA

1. Réponse de Barlaam dans ASCL, 1936, III—IV, p. 318.

2. Phil. I, 28.

3. Cf. II Thess. II, 2.

νορθώσεως παρέχομεν ἀφορμὴν καὶ τοῖς ὀρθοτομοῦσι τοῦτον ἀσφαλείας ὑπόθεσιν.

14. Ὁ δὲ διακομίσας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκείνους¹, τὰ πάντα καλὸς κἀγαθὸς καὶ τὴν πολιτείαν εἰπέρις θεοφιλῆς καὶ ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλῆς Ἰωσήφ², ἐπὶ τὴν ἐπάνοδον σπεύδων, αὐτοσχεδίους σχεδὸν ἤρ-
 5 πασε πλεονάζων ἡμῶν, οἷον ἀριτόκους παῖδας, μὴ τυχόντας τῆς προσηκούσης φροντίδος. Ἄλλ' ἐπεὶ πρὸς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐ κἀλλους ἐπίδειξιν ἐξηγητόχεται, παρὰ τοῦτ' οἶμαι καὶ παρὰ τῆς σῆς ἐπαινοῦνται σοφίας. Ἐκεῖνό γε μὴν ἐπὶ νοῦν σε λαβεῖν, ὡς ἡμεῖς ἐκ πολλοῦ τὴν ἀνωτάτω σοφίαν
 10 ποθήσαντες, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτῆς πόθον παρὰ τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐφελκυσθέντες, παντοῦ λόγων εἰδούς καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης ἀφήμενοι, ταύτῃ προσανέχομεν διὰ βίου, καὶ τοῦτ' εἰσὶν οἱ συνίστασθαι ἡμῖν καὶ συμμαρτυρήσουσι παρ' ὑμῖν πολλοί· καὶ σὺ δὲ αὐτὸς οὐκ ἀνεπιγνώμων ὅσα ἑμαυτὸν ἔχω πείθειν. Παρεῖται δὲ ἡμῖν τ' ἄλλ' ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης,
 15 ἐπειδήπερ καὶ τῇ πάντων ἐπιλήσει τὰ κατ' ἐκείνην τὴν σοφίαν συνίστασθαι πέφυκεν, ὥσπερ κἂν τῇ πάντων ἀφαιρέσει ἐν ὑπεροχῇ τιμὴ τὸ θεῖον νοεῖται. Ἄλλ' οὐκ ἴσον τούτῳ τῆς σοφίας ἐκείνης τὸ τέλος· ἐντεῦθεν μὲν γὰρ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ἐκεῖ δ' ἔργῳ τὰς θείας ἐμφάσεις νοερώς ὁ νοῦς δέχεται, ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ ὦν καὶ αἰεὶ γινόμε-
 20 νος. Κἂν ἡμεῖς τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσμεθα σχεδὸν παντάπασιν, εἰ καὶ χρειᾶς ἐπιειγούσης οὐχ ἐκόντες εἶναι τινα τούτων ἀναλαμβάνειν ὡς ἐνὸν πειρώμεθα, διὸ καὶ τὰς ἀτιμὰς ἐκείνας χάριτας καὶ τὸ λίαν ἔντεχνον τῆς ἐξαγγελίας ἀπειπάμεθα, τῆς δὲ ἀληθινῆς σοφίας οὐδὲν ἢ μικρὸν κατελήφαμεν, ἀλλ' οἷον εἰς ὁσμὴν μύρου τρέχοντες, αὐτὸ τὸ μύρον οὐκ ἐν
 30 χερσὶν ἔχοντες πο.

Ὁ δὲ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐνθεῖς καὶ τέλος ἀτέλεστον διὰ τοὺς οἰκτιρομὸς αὐτοῦ παράσχοι τῆς μελλούσης ἀμβροσίας ἀρχὴν, τοῦτο καὶ αὐτὸς ἡμῖν σύνευξαι καὶ ἡμεῖς ἐπευχόμεθα σου τῇ ἀρετῇ καὶ Θεὸς ἀνωθεν ἐπίκουρος καὶ ἐπήκοος εἶη.

16 ἐννοεῖται Α || 20 ἐπιστημῶν om Α || 33 ἡμῖν om ΙΚ.

1. Les «Λόγοι ἀποδεικτικοί».

2. Il s'agit ici probablement de Joseph Calothète, destinataire d'une lettre de Barlaam (ASCL, 1932, III, p. 432), impliqué dès le début dans la querelle hésychaste. Il fût l'un de ceux qui initièrent le Calabrais à la spiritualité monacale, sans pourtant le choquer (cf. ASCL, 1932, I, p. 86). Par la suite, il sera l'auteur de plusieurs ouvrages théologiques en faveur de la Théologie palamite. Ces ouvrages sont inédits.